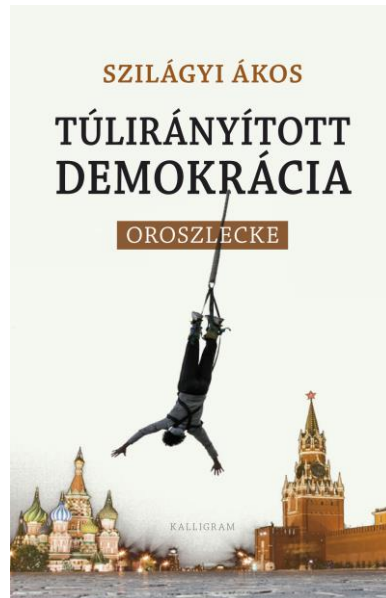

[In Szilágyi Ákos: Túlirányított demokrácia. VIII. fejezet.
Kalligram, 2011. 305-322.1.]

Orosz-magyar, két jóbarát

Irányított demokráciák

Az „irányított demokrácia” fogalma a régi beugratós viccet idézi a kutyáról, amely csak rágott ételt eszik. „Hogyhogy rágott ételt? És ki rágja meg neki?” „Ő maga.” Talán csakugyan ez lehetne a válasz arra a kérdésre is, hogy „de hát ki irányítja a demokráciát?” Ő maga. Maga irányítja magát. Ilyen egyszerű. De mi van, ha nem irányítja magát? Ha még nem tanulta meg és a tanulási időt meg kell hosszabbítani számára? Ha irányítatlanul sodródik a szakadék, a társadalmi katasztrófa felé? Ha eleve nem a társadalom alkotása volt vagy úgy állt össze rendszerré, hogy kimaradt belőle az önirányító mechanizmus? Vagy ha olyan rendszer jött létre, amelyet különféle globális parancsadó helyekről „távirányítanak”? Akkor az van, hogy a bátrak, akik

mernek, kikapják a „távirányítót” az illetéktelen kezekből, szépen államosítják azt, és maguk kezdik el nyomkodni rajta a gombokat.

1./ A demokrácia olyan irányítási és igazgatási rendszer, amelyben és amellyel egy politikai közösség igazgatja ügyeit és irányítja sorsát, de amelyet – a demokrácia lényegének felszámolása nélkül – nem irányíthat semmiféle, magát a rendszeren kívülre helyező vagy a rendszer fölé toló politikai erő. Bármekkora többséget szerezzen is a törvényesen lebonyolított, polgári értelemben szabad választásokon egy politikai szereplő (egy parlamenti párt vagy egy köztársasági elnök), ez még nem helyezi őt a többi politikai szereplő, a már kialakult demokratikus instanciák, autonóm szervezetek, független hatalmi intézmények, maga a demokratikus rendszer fölé, mintha legalábbis ő maga kívül lenne a rendszeren, mintha egy mégoly nagy arányú, akár elsőprő választási győzelem arra jogosítaná fel, hogy saját játékszerének tekinthesse a demokráciát, amellyel most már belátása szerint bármit megtehet, odáig menően, hogy ha azt látja jónak, akár a személyi uralom rendszerévé is átalakíthatja, méghozzá éppen választási győzelméből eredeztetve a demokratikus felhatalmazottságot a demokrácia felszámolására vagy szűkítésére. A demokratikus választásokon sok minden képezheti választás tárgyát, csak maga a demokrácia nem. Elképzelhető, hogy demokratikus választás eredményeként olyan párt vagy olyan politikai vezető kerül hatalomra, amely vagy aki rövid úton felszámolja a demokráciát (mellékes, hogy eközben a demokrácia likvidálását az „igazi demokrácia” eljövételének, „forradalomnak”, a „törvény diktatúrájának”, „közvetlen

demokráciának“ vagy a „nemzeti összefogás rendszerének“ nevezi), ez akkor sem a demokrácia, hanem a demokrácia megszüntetőinek, nem a választóknak, hanem a választási eredmény értelmezőinek és a demokratikus rendszer ellen fordítóinak műve lesz: a felelősséget azért, amit tesznek, nem varrhatják sem a választók, sem a demokrácia nyakába.

2./ Az „irányított demokrácia” (upravljajemaja demokratyija/managed democracy) szóösszetétel tehát oxymoronnak bizonyul. Olyan típusú „irányítottságra“ utal, amely a demokrácia részleges, fokozatos felszámolásának felel meg. Irányított demokrácia akkor jön létre, ha valamilyen vélt, sugallt vagy szántsándékkal előidézett vészhelyzetben, válsághelyzetben (erre hivatkozva) a demokratikus rendszer egyik hatalomért versengő szereplője (párt vagy pártpolitikus) a többi szereplő fölé és egyben a rendszeren kívül helyezve magát a „demokrácia szanálójaként“, a „nemzet megmentőjeként“ lép fel. Mintegy visszatérő „száműzött királyként“ vonul be az állam „idegenektől“ vagy „méltatlanoktól“ „megszállt földjére“, hogy „felszabadítsa“ azt, megtisztítsa mindenféle jött-ment pártoktól, korrupt oligarcháktól, elvetemült bankároktól, élősködő multiktól, melyik „királynak“, mi jut osztályrészéül. Az „irányított demokrácia“ ennyiben mindig egyetlen személy – a történelmi végóra zűrzavarában fellépő küldetéses személy – demokráciája, szabadsága és szuverenitása, amely ennek megfelelően épül fel és működik. Ebben a rendszerben a demokráciát, a demokratikus döntéshozatal egész folyamatát, összes intézményét, az egyes hatalmi ágakat, a pártokat, a helyi hatalom képviselőit, még a nyilvánosságot is egy olyan legfelső

szintről irányítják, amely kívül van a demokratikus rendszeren, mintegy kívülről fogja át azt. Ebben az értelemben az ilyen politikai berendezkedést akár *felülirányított demokráciának* is nevezhetnénk.

3./ De nemcsak arról van szó, hogy a politikai döntéseket egy olyan szinten hozzák meg, amely nincsen benne a procedurális demokrácia ellenőrzési-visszacsatolási rendszerében, hogy tehát a demokráciát mint rendszert kívülről és felülről irányítják, hanem arról is, hogy ez a irányítási struktúra a demokratikus akaratképzés minden szintjén – régióktól a pártrendszerig, parlamenttől az ügyészségig – létrehozza a maga közvetítéseit, beékelődik mintegy a demokrácia addig intézményesült döntési-hatalmi szintjeibe. Vagyis a kívülről-felülről irányított demokrácia éppannyira belülről irányított demokrácia is.

4./ A demokratikus procedúrákat és döntéseket kívülről – saját belátása és szükséglete szerint – felülíró csúcshatalom (Oroszországban ez a föderatív állam központi hatalma: a Putyinban megszemélyesült, előbb elnöki, majd kormányfői hatalom) minden szinten létrehozza a maga közvetítéseit és így – paradox módon – a *kívülről* irányítottság a csúcshatalom új, olykor intézményesen is kiépített áttételein, hajtósíjain keresztül *beépül* a rendszerbe. Ilyenformán a csúcshatalom saját ágensein, kinevezettjein, kedvezményezettjein és különféle intézménypótlékain keresztül mintegy behatol az egyes hatalmi ágakba, belülről ellenőrzi az összes lényeges hatalmi szintet és szinteret, anélkül, hogy ezeket formálisan is megszüntetné.

“Csak” mintegy pórázra fogja a demokratikus játszma szereplőit, „csak” mintegy szájkosarat ad rájuk, „csak” erejüktől, önállóságuktól, függetlenségüktől fosztja meg őket. Magyarán: kiheréli a demokratikus intézményeket. De miközben minden szinten szinte minden döntési kompetenciát közvetlenül magához von, a felelősséget cselesen meghagyja azoknak, akiktől a döntési kompetenciákat elvonta, olyannyira, hogy a nyilvánosság előtt rendezett színjátékokban ő maga kéri rajtuk számon saját rossz vagy későn meghozott, főként pedig meg nem hozott döntéseinek olykor súlyos következményeit.

6./ Az irányított demokrácia zárt, de nem statikus rendszer. Belső dinamikáját a fokozódás adja. A problémákra, amiket ő maga idéz elő a rendszer végletes centralizációjával, a demokratikus visszacsatolás mechanizmusainak kikapcsolásával, egyetlen orvosságot ismer: az irányítottság fokozását. Különösen jól látható ez ma Oroszországban, ahol az irányított demokrácia eljutott fokozódásának végső stádiumába, amelyet legújabbán már így is neveznek: túlírányított demokrácia (*szverhupravljajemaja demokratyija, overmanaged democracy*). A szóösszetétel egyrészt *az irányítottság fokára* utal (nagyon-nagyon irányított; túlon túl irányított, minden ésszerű mértéken és határon túl irányított, szuperirányított, stb. stb.), másrészt *az irányítottság jellegét és módját* is érzékelteti (felülről és kívülről irányított demokrácia vagy éppen felülírányított demokrácia). A túlírányított demokrácia fogalma – írja Nyikolaj Petrov, orosz politológus, akitől az elnevezés származik – nem a rendszer demokratikus alapjaira, hanem inkább demokratikus genezisére utal, amennyiben a mai orosz rendszer a jelicini protodemokráciából jóval 1999 előtt kialakult irányított

demokrácia továbbfejlődése, legfelső foka és egyben utolsó fejlődési fázisa. Utolsó, amennyiben itt dől el, hogy ez az átmeneti rendszer nyílt autoritarizmusba fordul-e át avagy fokozatosan visszatér a demokratikus kezdetekhez.

7./ Az irányított illetve túlírányított demokrácia legelső és legmeghatározóbb vonása a végrehajtó hatalom expanziója: rátelepedése, rácsimpaszkodása minden lehetséges módon a többi hatalmi ágra. Jelentheti ez az egyes intézmények megszállását, informális befolyásolását és formális ellenőrzését; a hatalmi kulcspozíciók saját bizalmi emberekkal való betöltését; végezetül új közvetítő intézmények beékelését a létező intézményrendszerbe, hogy a független intézményeket így fűzzék föl a végrehajtó hatalom hajtósíjára. A végrehajtó hatalom „kiagyazódása” a demokratikus hatalmi rendszerből a többi hatalmi ágat remegő és engedelmes nyulacskává változtatja át, mely megbűvölve indul el az óriáskígyóvá nőtt végrehajtó hatalom tátott szája felé. Minden intézmény, minden hatalmi ág tényleges vagy potenciális eszközzé válik a végrehajtó hatalom kezében – parlament, alkotmánybíróság, köztársasági elnöki hivatal, választási bizottság, nemzetbiztonsági hivatal, adóhivatal, főügyészség, tömegkommunikációs médiumok –, ha pedig itt-ott megmakacsolja magát valaki, ellenáll a végrehajtó hatalom nyomásának vagy fellázad ellene, előbb-utóbb elnyeri méltó büntetését a formálisan független, ténylegesen a végrehajtó hatalom eszközeként működő igazságszolgáltatástól. Az eszközzé degradált intézmények, szervezetek, médiumok között csak súlyuk, fontosságuk és a végrehajtó hatalomhoz való közelségük-távolságuk szempontjából van különbség. Hogy az irányításnak melyik hatalmi ág vagy hatalmi tényező lesz a

legfőbb eszköze – Oroszországban például az úgynevezett erőhatalmi szervezetek, ezen belül főleg a biztonsági szolgálatok, Magyarországon ez idő szerint főleg a pártok-fölötti párt – az hagyományok, politikai kultúra és konkrét körülmények függvénye. Mindenesetre ez idő szerint ebben mutatkozik a legnagyobb különbség az irányított demokrácia teljesen kiépült militokratikus (orosz) és kiépülőfélben levő pártokratikus (magyar) modellje között.

7./ Az irányított demokráciában a kormánynak van parlamentje, nem a parlamentnek kormánya. Sőt, a végrehajtó hatalomnak van alkotmányírósága, köztársasági elnöke, közszolgálati médiája, ahogyan a pártvezérnek van pártja. Ha pedig nincs, akkor – szükség szerint – bármikor csinálhat egyet magának, ahogyan Putyin tette Oroszországban, amikor az elnöki székből átült a kormányfőibe és a már militokratikusan – a nemzetbiztonsági szolgálatok és a hadsereg kádereivel – megszilárdított hatalom birtokában a parlamentet politikailag is kénytelen volt irányítása alá vonni. Az orosz militokrácia ettől azonban még nem vált pártokráciává. A Jegyinaja Rosszija (Egységes Oroszországot) már jóval azelőtt a „Hatalom Pártjának” (Partyija Vlasztyi) nevezték, hogy Putyin a párt élére állt. A többi párt pedig vagy e nagy Hatalom Párt körül kering, ha pedig kiszakad vonzásköréből, hamar kirepül a politikai ürbe. A pártok Oroszországban egyetlen időszakban sem tettek szert akkora presztízssre, olyan népszerűségre, elismertségre, mint akármelyik elnök vagy akár elnökjelölt. A pártok eredendően gyöngék voltak és az adott körülmények között nem is erősödhetek meg. Ezzel szemben Magyarországon a pártok

eredetileg erősebbek voltak minden politikai vezetőjüknel, de a társadalmi igények és érdekek világától való elszakadásuk és nem utolsósorban belterjességük, korrupciós üzelmeik következtében húsz év alatt leküzdötték magukat a hiteltelenségnek és népszerűtlenségnek arra a szintjére, amelyen Oroszországban mindig is álltak. Az így előállt politikai vákuumot most már itt is egy pártok fölötti párt, egy több-mint-párt – magyarul: „hatalompárt” – tölthette be, még hozzá létrehozóján és jogos tulajdonosán, a karizmatikus vezéren keresztül. A pártokrácia mindig egypárti uralom és az egypárt uralma mindig személyi uralom is. A parlament most már nem meddő pártpolitikai vitákra, nem a végrehajtó hatalom ellenőrzésére, kordában tartására való, hanem arra, hogy egyfelől a demokrácia legszebb ékessége, másfelől pedig a végrehajtó hatalom hűséges pecsétőre legyen, amely mindenre, amit a végrehajtó hatalom akar, lelkesen vagy lelketlenül, de lacafacázás nélkül ráüti a törvényhozás kétharmados, tehát jó nagy pecsétjét.

8./ Az irányított demokráciában a hatalom – hisz ezért irányított! – gyakorlatilag és elméletileg, azaz ideológiailag is igazoltan leválthatatlan hatalom. A pártokat leváltják, de ki merésznél leváltani a nemzetet? Ki merésznél leváltani a nemzeti összefogás rendszerét? Ki az a sötétben bujkáló, ordas ellenforradalmár? Az irányított demokráciában megengedhetetlen luxussá, mi több, a demokrácia politikai stabilitását veszélyeztető súlyos kihívássá válik minden – végsőleg – előreláthatatlan kimenetelű választás, amely a hatalomvesztés kockázatának teszi ki a rendet helyreállító és szavatoló uralmi elitet, megkérdőjelezi a legjobbak és legelhivatottabbak, a demokrácia megmentésén

munkálkodók uralmát. A választásokat nem lehet többé a véletlenre bízni: irányítani kell őket. Nem megengedhető, hogy a választások kimenetelét az oligarchák pénze és médiája vagy szegény, megtéveszthető emberek ostobasága döntse el, a választások *helyes* kimeneteléről most már magának a demokrácia mellett pártot ütő államnak kell gondoskodnia demokráciafolyamat biztos kezű irányításával, a választás *állami programozásával*, így biztosítva, hogy akiknek a versengésben alul kell maradniuk, azok a demokrácia érdekében alul is maradjanak, akiknek pedig ugyanezért győzniük kell, feltétlenül győzzenek is. Ígyhát, átmenetileg vagy egyszer s mindenkorra, legalábbis Oroszországban, a demokrácia olyan berendezkedést követel meg, amelyben a szabadság kártyajátékában minden lap az állam kezében van, a jóknak oszt lapot, a nem-jóknak pedig nem oszt. A kormányzati ciklusokat és a parlamenti váltógazdaságot korszakot alkotó hegemonia váltja fel. Hiszen nem egyik párt győzött, hanem maga a nemzet. A győztes párt ennek a nemzetnek az eszköze csupán, a nemzet akaratának végrehajtója.

9./ Oroszországban, a 90-es években valóban káosz felé sodródó jelcini irányított demokrácia *etatista beszűkítése* 2000-től kezdődően belső *rendszer váltás* jellegét öltötte, és mindmáig jelentős társadalmi elfogadottságot élvez. Az illiberális orosz rendszer váltás véghezviteléhez, az irányított demokrácia új rendszerének megalapozásához azonban önmagában nem lett volna elegendő sem az oligarchikus-liberális orosz rendszer váltás csalódottainak, veszteseinek – mondjuk ki: az állam mindenféle gondoskodása és védelme nélkül maradt, magukra hagyott és magukról gondoskodni képtelen, rohamosan elszegényedő orosz

tömegeknek – az elégedetlensége, érületi lázadása, sem pedig az, hogy az 1998-as államcsőd után megerősödött és színre lépett az illiberális fordulat végrehajtására kész etatista-militokratikus és reformista-neoliberális erők politikai blokkja. Az illiberális rendszerváltás korszakalkotó győzelméhez még valami kellett: Oroszország mérhetetlen erőforrásai, mindenekelőtt kőolaj- és földgázkészletei. Ez képezte a szétesőben lévő orosz állam „összegyűjtésének” anyagi alapját, ebből sikerült biztonsági tartalékokat képezni és – nem utolsósorban – ebből fedezték a szociális, oktatási, egészségügyi infrastrukturális kiadásokat, és persze azokat a kiadásokat, amelyek az állam 1991 és 1999 között elveszített *legitim erőszak-monopóliumának* helyreállításához kellettek. Magyarország ezzel szemben – legalábbis ezidő szerint – semmiféle olyan rejtett erőforrással, vastartalékkal nem rendelkezik (az úgynevezett „emberi tartalékot”, a tehetséget, szorgalmat, innovációs képességet, a bizalmi tőkét is beleértve), amely elégséges vagy alkalmas volna egy illiberális rendszerváltás „megfinanszírozásához”, egy ilyen rendszer stabil gazdasági-társadalmi alapjainak megteremtéséhez. Azok a politikai feltételek (nagy arányú választási győzelem, a liberális demokrácia „rendetlenségével”, a válságba került globálkapitalizmus gazdasági rendjével való általános elégedetlenség, az illiberális váltással szembeni társadalmi ellenállás meggyengülése, a politikai ellenfelek elerőtlenedése, mindenféle komoly ellenállásra való képtelenségük), amelyek ma adottak, holnapra már nem lesznek azok, úgyhogy önmagukban aligha elégségesek egy ilyen horderejű váltás lebonyolításához és ahhoz, hogy új, stabil rendszer alapját képezzék. Márpedig ha a magyar irányított demokrácia megálmodói nem rendelkeznek

sem belső, sem külső többletforrásokkal, akkor csakis *a politikai és ideológiai „ráfordítás”* fokozásával – mindenekelőtt az ideológia gőzével hajtott államgépezet végrehajtási-intézkedési sebességének fokozásával – remélhetik a rendszert átalakítani és működtetni: szimbolikus politizálással, ideológiával, látványossággal, megfélemlítéssel, burkolt és nyílt erőszakkal, az önérvényesítő képességgel rendelkező nagy érdekcsoportokra gyakorolt politikai és anyagi nyomással, illetve az érdekkonfliktusok korporatív mederbe terelésével. Ám ha a politikai centrum most mérsékelten populista, választási győzelmüket és hatalomra kerülésüket *szavakban* forradalomnak és új rendszeralapításnak nyilvánító erői – más választásuk nem lévén vagy önként, kéjjel – erre az útra lépnek, akkor ez a demokrácia olyan fokú szűkítéséhez fog vezetni, amelyhez képest Oroszország hamarosan az irányított demokrácia legvidámabb barakkjának tűnhet fel. Ha viszont okkal és joggal visszariadnak attól, hogy rálépjenek erre az útra, esetleg külső erők vagy a belső erőviszonyok alakulása késlelteti vagy megakadályozza őket ebben, akkor – a még javában tartó gazdasági világválság közepette, a külső és belső eladósodottság és a teljesíthetetlen választási ígéretek együttes szorításában – könnyen elsöpörhetik őket *ugyannak a centrumnak* a szélsőségesei, akik viszont már nemcsak a liberális demokrácia beszűkítését tervezik, de magának a demokratikus rendszernek a megdöntését és totalitáris diktatúrával való felváltását is.

* * *

Ezer neve van: irányított és túlírányított demokrácia, szuverén demokrácia, delegatív demokrácia, illiberális demokrácia, a többség zsarnoksága. A lényeg azonban ugyanaz: a demokratikus uralmi rendszerből kiágyazódott, szinte minden féktől és ellensúlytól megszabadult, ténylegesen kontrollálhatatlanná vált *végrehajtó hatalom zsarnoksága*, vagyis rátelepedése az összes hatalmi ágra, politikai és civil szervezetre, kontrollja az élet minden területe fölött, beleértve a gazdasági és kulturális szervezeteket, az elektronikus és nyomtatott sajtó szervezetrendszerét, sőt valamelyest a szervezeteken kívüli magánéletet, a magániparkodás egész szféráját is.

A magyar modellt az oroszral szokták összehasonlítani, nem is alaptalanul. Csak – mint e könyvben talán sikerült valamelyest megmutatnom – Vlagyimir Putyinnak esze ágában sem volt forradalmi rohamot indítani a jelicini rendszer ellen, e szent cél érdekében pedig ledönteni minden érvényes szabályt, átírni és újraírni az alkotmányt. Az orosz irányított demokrácia kezdettől mindmáig sokkal *közelebb* áll egy visszafogottan populista, nacionalista és klerikális húrokat pengető, alapvetően mégis inkább konzervatív jellegű, mérsékelt tekintélyuralomhoz (még ha korántsem azonos vele), semmint Chavez vagy a néhai Peron elnök kalandor populista rendszeréhez, netán a liberális demokrácia gazdasági világválság aláásta rendszere ellen „békés forradalmat” hirdető populista Salazar¹ portugál korporatív államához. Van azonban egy még ennél is nagyobb különbség az irányított demokrácia populista magyar és konzervatív orosz politikai modellje között: az utóbbit a kőolaj és a földgáz-
eladásból származó exportbevételek részleges

¹ Oliveira Salazar: *Békés forradalom*. Athenaeum Kiadása, é.n. (Gróf Teleki Pál előszavával)

visszaállamosításával meg lehetett finanszírozni, a magyar rendszer ezidő szerint megfinanszírozhatatlannak látszik. A pénzintézetekre, a multinacionális áruházláncokra kivetett extra-nyereségadó vagy a magánnyugdíj-intézeti megtakarítások államosítása csak időnyeresre jó, de már rövidtávon is inkább növeli, semmint orvosolja a gazdasági bajokat és a költségvetési hiányt.

Oroszországban azt láthattuk a harmadik évezred fordulóján, hogy egy hirtelen támadt politikai vákuum-helyzetben kívülről megjelent (pontosabban talán e vákuumba gyorsan betuszkolt) *nem-politikus* – Vlagyimir Putyin – nevet adott csupán egy rendszernek, amely azonban nem azonos övele, s amelyet nem is annyira ő hozott létre, mint inkább őt magát a rendszer. *Nem-politikusként* betöltött egy bizonyos *politika fölötti* üres helyet, amely az irányított demokrácia jelcini modelljében jött létre, és üres volt. Putyin nemhogy nem törekedett erre a helyre (úgy kellett őt kívülről berángatni a politikába), de nem is egyedül, hanem kezdettől fogva mindmáig egy egész, összehangoltan működő, szakmailag magasan képzett politikai csapat élén tölti be, maga is csapatjátékos, aki igyekszik megosztani a feladatokat, a döntési és felelősségi köröket, de nem tűri el, hogy a csapat bármely tagja más célokért játsszon, mint ő, mint az egész csapat. Ilyenformán Putyin nem is annyira a rendszernek, mint ennek a névtelen és személyi összetételét tekintve új csapatnak, a Kremlet – vagyis a föderatív hatalom szívéét – 2000-től fokozatosan meghódító – döntően szentpétervári eredetű – ellenelitnek ad tehát nevet.

Az irányított demokráciának azt az erős autokratikus jegyeket mutató rendszerét, amely Oroszországban 1999 végétől

kezdve kiépült, nem egyetlen személy zseniális vagy dilettáns önkénye, diktatorikus rögtönzése, hanem egy egész – inkább szakemberekből: biztonsági, gazdasági, pénzügyi szakemberekből, jogászokból, semmint tulajdonképpeni pártpolitikusokból álló, az ellenfővárosból: Szent-Pétervárról “importált” – *ellen-elit* építette ki, stratégiaileg végiggondolt tervek alapján, pragmatikusan, lépésről-lépésre haladva, összehangolt munkával, a véletleneket hol kiszűrve, hol ügyesen integrálva a rendszerbe, ráadásul az oligarchikus klánok többségének támogatását is megnyerve, és a közel tíz éven át tartó káoszba, interregnumba, gazdasági hanyatlásba belefáradt orosz társadalom egyre növekvő rendvágyát is kielégítve, egyben pedig fel is használva is a rendteremtő fordulat megvalósításához: az erős államra épülő *irányított demokrácia* (avagy a hivatalos politikai szóhasználatban meghonosodott kifejezéssel: *szuverén demokrácia*) megvalósításához. A lebonyolítás simasága és szakszerűsége, a rendszer csapatmunkára épülő működtetésének ideológiátlan pragmatizmusa – orosz viszonyok között váratlan és elismerésre méltó teljesítmény (az eklektikus ideológiai elemekből összeállított, minden politikai ízlést kielégítő, a hangsúlyokat helyzetről-helyzetre más ideologikus elemre helyező “államideológia” nem az állam vezérlőműve, hanem a politikai pragmatizmus ideológiailag teljesen üres, semmire nem kötelező és politikailag semmit meg nem határozó alkotása).

A körülmények, amelyek az irányított demokrácia rendszerében 1999 végétől bekövetkezett *etatista fordulatot* kiváltották Oroszországban bizonyos hasonlóságot mutatnak azokhoz a körülményekhez, amelyek Magyarországon alakultak

ki egy évtizeddel később és várhatóan a liberális demokrácia rendszerében idézhetnek elő fordulatot. Csak míg Oroszországban az állam működésére nézve egyre veszedelmesebb oligarchikus szabadságok beszűkítését jelentette az államerősödés, Magyarországon a liberális demokráciában lehetséges állampolgári szabadságok illiberális beszűkítését jelenti. A gazdasági és politikai körülmények hasonlóságai szembeszökőek. Mindenekelőtt a gazdasági helyzetben mutatkozik ilyen hasonlóság: a permanens gazdasági válság és hanyatlás 1998-as pénzügyi államcsődbe torkollása Oroszországban és a globális gazdasági válsággal súlyosbított magyar gazdasági válság majdnem-államcsődbe torkollása 2008-ban. De hasonlít a gazdasági hanyatlásnak, a politikai zűrzavarnak, a biztonság – közbiztonság, jogi biztonság, vagyonbiztonság – vélt és valóságos hiányának a liberális reformokhoz kapcsolása a társadalmi tudatban; a liberális demokrácia intézményeibe és a jogállamba vetett bizalom megrendülése, a tömeges távolmaradás a választásokról; az erős kézre, a nagy rendteremtőre való várakozós növekedése; a közrossz minden válfajának a hatalom-közeli gazdagok, a “plutokraták”, az “újjarisztokraták” harácsolásából, mohóságából, önzéséből eredeztetése; a szélsőséges politikai áramlatok erőre kapása; az ország szuverenitását gazdasági szuverenitással korlátozó multinacionális idegenekkel, pénzügyi diktátumokkal korlátozó nemzetközi és eurokrata pénzügyi szervezetekkel szemben megnyilvánuló erős társadalmi ellenérzések; a permanens hideg polgárháború politikai romhalmaza, még ha alapvető szereplői mások voltak is, mint Oroszországban: ott az oligarchikus klánok és az általuk uralt politikai szereplők,

Magyarországon a pártokratikus klánok és az általuk uralt középosztályi csoportok.

A kelet-európai tükör, amelyben felnagyítva jelennek meg egy-egy közép-európai (vagy kelet-közép-európai) kis állam visszatetsző vonásai, más tekintetben éppen az előnyösen elütő vonásokat is kiemeli. A legfontosabb különbségek – túl az eltérő történelmi hagyományokon, a közép-európai régióban kialakult társadalmi modell eleve adott, erősebb-gyöngébb “nyugatias” alkatelemein, amelyek hol kiegyensúlyozzák, hol sikeresen felülírják a “keletieseket” és túl a rendszerváltás lefolyásának eltérő módján és a politikai rendszerek mélyreható különbségén – mindenekelőtt a társadalmi “közép” meglétéből, illetve hiányából adódnak. Oroszországban mind szociális, mind kulturális tekintetben hiányzik a társadalmi “közép” (a viszonylag széles középosztály), míg Magyarországon a középosztály, még ha erősen államfüggő is, s még ha politikailag kettéhasadt, megvan. A hideg polgárháború is középosztályok között folyt, döntően – és ez is szembeszökő különbség – a politikai pártok által szervezett és végigvitt háborúban (Oroszországban a pártok “szalmakutyák”, a hatalmi politika inkább harmadlagos és mindig teljesen függő – a jelicini irányított demokráciában az oligarcháktól függő, a putyiniban az államtól, az elnöki hatalomtól függő – tényezői). Ezek a különbségek különbséget eredményeznek mind a demokratikus rendszer politikailag lehetséges, sőt, kényszerű beszűkítésének módjában, mind pedig mértékében.

Bármennyi hasonlóság mutatkozik is az orosz irányított demokrácia már megvalósított putyini beszűkítése és a magyar liberális demokrácia megígért, tervezett és bizonyos szinteken

már tartó orbáni beszűkítése között, a különbségek megmaradnak, sőt, még erősödhetnek is, végtére is – minden retorikai fogadkozás és politikai hiesztelés ellenére – egyik esetben sem rendszerváltásra, hanem az adott rendszer – Oroszországban ez az irányított demokrácia, Magyarországon a liberális demokrácia – “üzemi rendszerének”, “üzemmódjának” a megváltoztatására.

Magyarországon megképződőben van egyfajta politikai vákuum-helyzet, miután a balliberális politikai közép lényegében beomlott, és vagy a jobbközép tölti be vagy a szélsőjobb. A liberális demokrácia rendszere éppúgy fenntarthatatlannak bizonyult Magyarországon, mint Lengyelországban. A balközépet döntően saját politikai impotenciája, politikai tehetségtelensége, a reformkurzus civilizátori módja, ezen kívül *a maga előidézte és kezelhetetlennek bizonyult* politikai és gazdasági válság, és a politikai-üzleti elit, illetve klientúrája végletes korrumpáltsága döntötte be.

Putyin elnökké választása után nem volt igazi leszámolás, az ellen-elit minden oligarchának (nemcsak a “családnak”) szabad elvonulást biztosított, föltéve, hogy csatlakozott a “lojalitási chartához”. Leszámolás csak azokra várt, akik – általában alábecsülve az új ellen-elit képességeit és erejét vagy túlbecsülve sajátjukat – nem csatlakoztak vagy eleve túl nagy politikai kockázatot rejtett magában esetleges csatlakozásuk, mint Berezovszkij, Guszinszkij és Hodorkovszkij esetében. Vélhetően Magyarországon sem lesz nagyon más a helyzet: az új hatalom még fel sem állt, de már most egyre többen csatlakoznak “lojalitási chartájához”. A fogcsattogató retorika megtévesztő, hiszen a – nemzeti populista radikálisok erősödő nyomása alatt

kénytelen-kelletlen középre tartó – mérsékelten nemzeti populista kormánynak egyáltalán nem áll érdekében nagyszabású társadalmi leszámolás, nem áll érdekében a számára győzelemmel végződő hideg polgárháború felújítása. Sokkal inkább a konszolidáció, a balközép-jobbközép tábor *lojalitásának* megnyerése áll érdekében, a rendteremtés színreviteléhez, az erős állam és az erős államfő autoritásának elismertetéséhez szükséges arányos félelem előteremtéséhez pedig elég néhány megvesztegetési és gazdasági büntett ügyében indított nyomozás nagyszabású koncepciók perben végződése, néhány bilincsen elővezetett tegnapi politikai vezető látványképe.

Nehezen képzelhető el, hogy Magyarországon a demokrácia illiberális szűkítésében a fegyveres erők és titkosszolgálati erők akkora szerephez jutnának, mint Oroszországban. Ezt mind hagyomány, mind a fegyveres erők jelenlegi állapota, mind pedig az első ember par excellence pártpolitikus beágyazottsága valószínűtlenné teszi. Az új hatalom első demonstratív lépései közé tartozott az önálló belügyminisztérium létrehozása egy erős emberrel az élén; a rendőrség (különösen a rohamrendőrség) létszámának jelentős növelése, presztízsének növelése, morális állapotának javítása, ütőképességének fokozása; a végrehajtó hatalom vezetőjének saját rendelkezési állományába tartozó “terrorelhárító központ” – ténylegesen egyfajta pretoriánus gárda – létrehozása. Hasonlóképpen áll a helyzet a Nemzetbiztonsági Hivatallal, amely valószínűleg ahhoz ugyanolyan szerepet fog játszani az illiberális hatalomgyakorlásban, mint az FSZB játszik ma Oroszországban. Az Adó Hivatal is – például a kinevezett hivatali vezető informális hatalomhoz kötése vagy kötődése

révén – eszközzé válhat a végrehajtó hatalom kezében ilyen-olyan politikai és üzleti ellenfelek sakkban tartásához és megfélemlítéséhez vagy akár a velük való leszámoláshoz is.

Az ügyészség és a bíróságok már az illiberális fordulat előtt – a biztos győztesekre sandítva – működtek. A hatalmi ágak elválasztásának elve már akkor sem érvényesült a plurális demokráciában elvárható mértékben, és csak az volt a kérdés, hogy az új végrehajtó hatalom milyen gyorsan és milyen mértékben fogja kontrollja alá vonni a bíróságokat, az önkormányzatokat, a tömegmédiumokat, a szakmai testületeket. Az illiberális hatalomgyakorlók kontrolligénye ma Magyarországon olyan korlátlan (és e korlátlan igénynek a törvényhozásban élvezett kétharmados többség korlátlanul érvényt is szerez), hogy immár minden fölötte gyakorolt társadalmi, szakmai, érdekvédelmi, politikai kontrollt túrhetetlen korlátozásnak, hatalomellenes merényletnek tekint, igyekszik lebontani vagy eltávolítani útjából. A régi liberális rendszerben legalább bizonyos fokú kölcsönös kontroll érvényesült mind a kormányzó párt vezetője és pártja, a parlament és a kormány, a köztársasági elnök és a parlament viszonyában, mind a kormány és az érdekképviseleti szervezetek (szakszervezetek, munkaadói vagy akár pénzügyi szervezetek), végül pedig a kormány és olyan független ellenőrző testületek, szakmai, pénzügyi, jogi intézmények viszonyában, mint például a Költségvetési Tanács, a Számvevőszék, a Gazdasági Versenyhivatal, az Országos Választási Bizottság, az Alkotmánybíróság, a Nemzeti Bank, a közszolgálati média. Mára ez a kölcsönös kontroll-lehetőség és kölcsönös függés vagy teljesen megszűnt, vagy megszűnőben van. Alig pár hónap alatt, csakugyan forradalmi gyorsasággal

került a kormány egyoldalú – és a többség zsarnokságának viszonyai között alkotmányosan szinte kikezdzhetetlen – kontrollja alá szinte minden független, a hatalom számára ellensúlyt, féket, kontrollt, kisebb-nagyobb függést, korlátozást jelentő intézmény vagy intézményi forma (szép példája ennek a közalapítványok felszámolása és vagyonuk központosítása, a kulturális finanszírozási rendszer egészének államosítása vagy legalábbis központosítása, egyoldalú állami kontroll alá helyezése). Voltaképp már csak a parlament és a választók közötti kölcsönös kontroll felülírása van hátra a választási rendszer (választási körzetek, választásra jogosultak körének stb.) olyan átalakításával, amely a választások kimenetelét is kontrollálhatóvá teszi.

A kontroll kiépítésének és gyakorlásának módjai igen változatosak. Egyes területeken az intézményt magát szüntetik meg; más területeken elvonják forrásait; megint más területeken a hatalom mamelukjaira cserélik le a szakmai értelemben független és emberi értelemben autonóm vezetést, és az indoklás nélküli elbocsátás és a munkaköri tevékenység titkos megfigyelésének rémével félemlítik meg az intézményi alkalmazottak tömegét. Előfordul, hogy régi, olykor nagy hagyományú, jól működő, de valamekkora függetlenséget élvező intézményeket öletszerűen a hatalom intézménypótlékaival cserélnek le, vagy elvonva a régi intézmény jogkörét, frissiben létrehozott csúcsintézményeket rendelnek föléjük.

Mindez azonban mégsem diktatúrát jelent, hanem a liberális demokrácia beszűkítését (láttuk: Oroszországban az irányított demokráciát szűkítette be Putyin), bizonyos értelemben a csavarok meghúzását, a demokrácia bekeményedését –

hasonlóképpen a társadalmi bomlás, gazdasági hanyatlás, politikai káosz, az ország szétesésének megállítása jelszavaival. Különös tekintettel arra, hogy a politikai rendszerben végrehajtott illiberális fordulat Magyarországon nem egy politikai csapat műve lesz, amelyben a politikai vezető “primus inter pares”, hanem egyetlen politikai vezető akaratának műve, aki pártját már teljesen alávetette saját akaratának, megvan a veszélye annak, hogy az illiberális demokrácia idővel orosz típusú irányított demokráciává torzul, az autoriter stílusú személyi hatalom valamilyen rendszerévé válik, de személyi diktatúrává aligha. Nemcsak a demokratikus hagyományokban ugyan szegényes, de a diktatúra-ellenesség rebellis hagyományában kifejezetten gazdag magyar társadalom alapvető beállítódása, nemcsak a középosztályi csoportok, az erős társadalmi “közép” léte mond ennek ellent, hanem Magyarország globális gazdasági és Európa Uniós politikai-jogi beágyazottsága is valószínűtlenné teszi ezt a legrosszabb politikai kifejlést. A Fidesz egyszemélyi vezetőjének, ha valóban korszakosan akar berendezkedni a hatalomban, nem elég a demokrácia liberális irányítási módját illiberálisan áthangolni, hanem saját rendszerét konszolidálnia is tudnia kell, vagyis létre kell hoznia saját csapatát, meg kell tudnia békíteni a békétlenkedőket, meg kell tudnia győzni a gyanakvókat, társadalmi nyugalomra van szüksége (a politikai nyugalom, a balközép összeomlása és a hideg polgárháború lezárulása után garantált), különösen egy olyan időszakban, amikor a nagy ellátó rendszerek évtizedek óta megoldatlan problémáján és az adósságcsapdán kívül a gazdasági világválság következményei is teljes súlyukkal fognak ránehezedni a következő kormányra.

Si duo faciunt idem, non est idem. Ha ketten csinálják ugyanazt, az már nem ugyanaz. A hasonlóság látszatát az oroszországi és magyarországi belső rendszerváltás között talán az erősíti fel ma, hogy mindkét ország válaszüthoz érkezett: de míg Magyarország éppen átlépte a küszöböt, és első bizonytalan lépéseit tette meg az irányított demokrácia sehová sem vezető útján, Oroszország ennek a sehová sem vezető útnak a végéhez közeledik, és egyre lázasabban keresi a visszaút vagy a kiút lehetőségét – az irányított demokráciából a közönséges demokráciába. Nagy kérdés, megtalálhatja-e még? A hatalmat tíz éve kezében tartó pétervári politikai ellenelit előtt mindenesetre egyre világosabb, hogy ha nem találja meg a kiutat a társadalmi és gazdasági modernizációt ellehetetlenítő jelenlegi rendszerből, akkor a túlírányított demokráciát előbb-utóbb vagy a gazdasági válság nyeli el vagy a nyílt diktatúra.

Tocqueville mutat rá már idézett könyvében arra, hogy „a demokratikus kormányzatok rendszerint a *tehetetlenség* vagy a *zsarnokság* miatt buknak meg”². A kétféle ok kétféle bukást feltételez: „Az első esetben a hatalom kicsúszik a kezükből, a másodikban erővel elveszik tőlük.”³ Az anarchia egyáltalán nem a demokratikus hatalom valamiféle belső gyengeségéből fakad, a liberális kormányzat nem természettől fogva gyenge és tehetetlen: „egy demokratikus hatalomra nem jellemző, hogy erő és erőforrások híjával volna; ellenkezőleg, azt hiszem, *szinte mindig az erejével való visszaélés és erőforrásainak rossz felhasználása okozza bukását. Az anarchia csaknem kivétel nélkül a demokrácia zsarnokságából vagy ügyetlenségéből fakad,*

² Alexis de Tocqueville: *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, 1993.372.1.

³ U.o.

*nem pedig tehetetlenségéből.*⁴ És még hozzáteszi: „Ne tévesszük össze a stabilitást az erővel, valamely dolog nagyságát a tartósságával. A demokratikus köztársaságokban a társadalmat irányító hatalom nem szilárd, mivel gyakran változtatja letéteményeseit és céljait. Ám ahová csak elhat, ereje szinte ellenállhatatlan.” Tocqueville az akkor egyetlen demokratikus köztársaságot Amerikát fenyegető veszélyt abban az anarchiában látta, amely *a többség zsarnokságából* fakad: „Ha Amerikában a szabadság valaha is elvész, *azt a többség mindenhatóságának kell felróni, mely kétségbeesésbe taszította a kisebbségeket*, s arra kényszerítette, hogy anyagi erőszakhoz folyamodjanak. Akkor anarchiát fogunk tapasztalni, *de ez a zsarnokság következtében áll majd elő.* (...) Ha egy társadalomban a legerősebb párt könnyen összeszedheti erejét és elnyomhatja a gyengébbet, elmondhatjuk, hogy itt anarchia uralkodik, akárcsak a természeti állapotban, ahol a gyengébb egyén számára semmiféle biztosíték nincs az erősebb durvaságával szemben...”⁵

⁴ I.m. 373.l.

⁵ U.o.